

NYKYPÄIVÄN ARKIKIELISET SUOMALAISET SANANLASKUT

Liisa Granbom-Herranen

Sananlaskut elävät ihmisten puheessa. Ne ovat vaikuttavaa kieltä kuuluen puheen ääripäihin: yhtäältä ne kuuluvat juhlapuheisiin, poliittiseen retoriikkaan ja kirkolliseen puheeseen. Toisaalta sananlaskuja käytetään arkipuheessa, lähinnä lipsahduksen kaltaisina ilmauksina. Esimerkiksi sanomalehteen lähetetyt ja mielipiteinä julkaistaviksi tarkoitetut tekstiviestit ovat lähempänä puhekieltä kuin kirjallista tuotetta. Niissä sananlaskuja käytetään luontevasti: ne ovat kirjoitettua arkikieltä, jossa puheesta tuttujakin ilmaisuja käytetään vapautuneemmin kuin virallisemmissa teksteissä.

Suomalainen sananlasku on suhteellisen lyhyt, itsenäisen ajatuksen sisältämänä kannanotto, joka on tai on ollut tuttu jonakin aikana ja jollakin alueella ja jota käytetään jokapäiväisessä puheessa tai puheen kaltaisessa kirjoituksessa. Se on jonkin ryhmän yleisesti tuntema tai käyttämä lause tai vain viittaus sananlaskuun. Kuulijan tai lukijan oletetaan tunnistavan ilmaisu. Mikäli sananlasku ei täytä tuttuuden vaatimusta, ei siitä voi tulla käytössä yleistä.

Nykyiset sananlaskut voivat olla ikivanhoja tai varsin nuoria. Sekä arkisessa puheessa että tutkijoiden kielessä käytetään käsitettä *sananlasku* merkityksessä sananlasku ja sananlaskun kaltainen ilmaisu. Olennaista on, että arkipäiväisessä käytössä sananlasku elää niin kauan kuin siihen viitataan ja viittaus tunnistuu. Esimerkiksi sananlasku tekstiviestissä: ”Moni kakku päältä kaunis. Autot ruostuvat muovikuorien alla. Mistä nykyisten muoviautojen korin kunnon voi tietää? –Sepi” luetaan sananlaskuksi *Moni kakku päältä kaunis, vaan on silkkoa sisältä*, vaikka harva tietää silkon tarkoittavan pelkästä pettujauhosta ja piimästä leivottua leipää. Etsittäessä sananlaskuja puheesta tai puheenkaltaisesta tekstistä, meidän tulee etsiä sananlaskuja ja viittauksia niihin.

KERTOOKO SANANLASKU TOTUUDEN?

Sananlaskusta ei voi tehdä yleistäviä päätelmiä. Arkielämässä useimmiten käyttötilanne antaa sananlaskulle merkityksen ja sananlasku tulee tulkituksi monien vaikuttavien tekijöiden yhteistyönä. Arkisessa käytössään sananlaskua ei voi käyttää väärin. Sitä voidaan kyllä käyttää omituisesti tai yllättävässä yhteydessä, mutta ei väärin. Jokapäiväisessä elämässä sananlaskun tulkinta perustuu sekä tilanteeseen että omakohtaiseen, yksilölliseen kokemukseen. Näkökulmani

sananlaskuihin perustuu folkloristiikkaan. Kirjallisuudessa ja kääntäjän työssä on toisin, mutta silloin ei enää puhuta arjen elämästä.

Mielipiteinä sananlaskut ovat vakuuttavia. Kun perustelu tukeutuu sananlaskuun, muodostuu kuulijalle helposti kuva perustelun olevan tilanteesta tai asioista lähtöisin, joten sen kyseenalaistaminen on vaikeaa. Sananlaskuun itseensä sisältyy menneisyyden tuoma auktoriteetti. Niiden taustalla on menneiden aikojen kokemukset ja uskomukset. Oikeastaan sananlasku voidaan kumota vain toisella sananlaskulla.

TEKSTIVIESTIT ARKIKIELISTEN SANANLASKUJEN AARREAITTANA

Nokian valmistamilla puhelimilla on ollut merkittävä vaikutus tekstiviestikulttuurin kehittämisessä. *Salon Seudun Sanomat* oli yksi ensimmäisistä sanomalehdistä, jotka alkoivat julkaista tekstiviesteinä lähetettyjä mielipiteitä, alueen aikuisväestö oli tottunut kännyköihin. Aineistoni muodostuu lehteen vuosina 2006–2010 julkaistavaksi lähetetystä 70,000 tekstiviestistä, joissa oli noin 7,000 sananlaskua tai viittausta sananlaskuun. Muinaiset sanonnat toimivat yhä, mutta niitä käytetään uusissa muodoissa ja yhteyksissä. Laaja aineisto tarjoaa varsin pitävän pohjan johtopäätösten tekoon.

Tekstiviestien sananlaskut sijoittuvat kahdeksi kokonaisuudeksi niiden oletetun iän mukaisesti. Vanhimmat ovat traditionaalisia sananlaskuja, jotka löytyvät 1900-luvun puoliväliin mennessä tehdyistä tallenteista ja niihin perustuvista julkaisuista. Yhtenä vanhimmista tunnetuista suomalaisista sananlaskuista pidetään *Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto*, joille on muitakin muotoja. Tähän ryhmään kuuluvat myös Raamatusta peräisin olevat sananlaskut, joista osa on asettunut elämään suomalaisina sananlaskuina kuten *Mitä ihminen kylvää, sitä hän niittää* (Galatalaiskirje 6:7). Olihan Raamattu pitkään jumalanpalveluksissa suomenkielellä puhuttuna välittyntä tietoa. Näistä ensin mainittu on saanut suomen itsenäisyyden juhluvuosien ja itsenäisyyden kuusien kautta tulkinnan, jossa usein korostuu suomalaisuus. Jälkimmäinen puolestaan on asettunut sellaisenaan puhuttuun kieleen ilman viittausta Raamattuun. Nykyisin samassa tarkoituksessa käytetään arjessa useimmiten sananlaskua *Sitä saa mitä tilaa*.

Näitä nuoremmat sananlaskut, joista käytän nimitystä modernit sananlaskut, ovat uudempaa perinnettä. Osa niistä on alkujaan ollut kirjallisessa muodossa, mutta irrottautunut osaksi suullista perinnettä. *Kell' onni on se onnen kätkeköön* on säe Eino Leinin runosta. Nykyisin se on asettunut

sananlaskuksi. Moderneja sananlaskuja edustaa myös tuo edellä mainittu uudentunut muoto vanhasta, *Sitä saa mitä tilaa*. Ehkä tutkijalle jännittävimmän osan muodostavat ns. potentiaaliset sananlaskut, ilmaukset, joita käytetään, mutta joista ei voi sanoa varmasti säilyvätkö ne (ja kuinka kauan) – kuten Matti Nykäsen *Elämä on laiffii*. Lisäksi monet lainasananlaskut ovat suomenkielessä moderneja sananlaskuja, vaikka ne alkuperäisellä kielellään edustavat traditionaalisia sananlaskuja.

SANANLASKUT OVAT AINA AIKANSA TUOTTEITA

Suomenkieliset sananlaskut edustavat yhtä muuttumattomimmista ja pysyvimmistä suullisen perinteen muodoista, joten edelleen 2000-luvulla käytettyihin sananlaskuihin kätkeytyy 1800-luvun ilmiöitä ja käsitteitä. Muutosten hitaus niin yhteiskunnassa kuin elämän käytänteissä vahvistaa perinteiden ja puheen merkitystä arjen toiminnoissa. Pelkkä sananlasku sinällään on vain sanojen muodostama lause, jolla ei ole muuta merkitystä kuin se, joka sille käytössä annetaan.

Sananlaskuilla on aina ollut kiinteä yhteys yhteiskunnan muutoksiin sekä yleismaailmallisiin virtauksiin. Euroopan yhdistymisen myötä on 2000-luvulla ollut jälleen havaittavissa tarve oman kansallisen perinteen tutkimiseen. Kriisien aikana sananlaskut puhuttavat. Ajankohdat, jolloin suomalaisten sananlaskujen tutkimus on ollut voimakkaan mielenkiinnon kohteena, ovat liittyneet yhteiskunnan murrosvaiheisiin. Näin muuallakin. Kansanperinne korostuu kansakunnan tai kieliryhmän hakiessa omaa itseään ja omaa menneisyyttään.

Suomenkielisten sananlaskujen käytön ja tulkinnan perusta on arkielämässä, ~~on aina ollut~~. Kaiken kaikkiaan kirjat ja koulu ovat osoittautuneet aiemmin oletettua vähämerkityksellisemmiksi sananlaskujen puhekäyttöä ajatellen. Jokapäiväisessä elämässä sananlaskuille annetut ja niiden ymmärretyt tulkinnat ovat yhden ihmisen kohdalla paljolti tilannekohtaisia, mutta sananlaskun käyttö on kuitenkin yhteisöllistä. Käyttötilanne luo sananlaskulle merkityksen ja tulkinta muodostuu monien vaikuttavien tekijöiden koosteena – joten arkipuheessa sananlaskua voidaan käyttää jopa omituisesti tai yllättävässä yhteydessä, mutta ei väärin. Kyse onkin useimmiten siitä, miten itse kukin kokee sananlaskun, ei niinkään siitä, mitä sananlaskut oletetussa merkityksessään tarkoittavat.

MTÄ SANANLASKUILLE ON TAPAHTUNUT?

Sananlaskuja käytetään edelleen. Ne asettuvat luontevasti niin juhlapuheisiin, poliittiseen retoriikkaan kuin kirkolliseen kieleen. Puhekielen sananlaskujen käyttöä on vaikea tarkastella arjen tilanteissa, joten olen tarkastellut kirjoitettua puhekieltä, arkikielistä sananlaskuja käyttävää viestintää. Kirjoitettu arkikieli on lähestynyt puhekieltä.

Nykyisessä käytössä vanhat sananlaskut saavat uusia muotoja, niitä yhdistetään toisiin sananlaskuihin tai aivan muunlaisiin ilmaisuihin. Sananlaskuja käytetään uudenaikaisissa yhteyksissä. Samanaikaisesti syntyy myös ihan uusia sananlaskuja tai niitä luodaan vanhojen sananlaskujen pohjalta. Sananlaskuilla pilailaan ja leikitellään, niitä ei käsitellä vain muuttumattoman säilytettävänä perinteenä. Sananlaskut lyhenevät tai niihin viitataan olettaen niiden tunnistuvan. Suomeen kieleen myös omaksutaan jatkuvasti lainasananlaskuja. Samoin nykyisin Suomessa puhutut monet kielet vaikuttavat suomalaisiin sananlaskuihin. Jotkut uusista sananlaskuista jäävät osaksi elävää kieltä, mutta sen voi todentaa vasta muutaman vuosikymmenen jälkeen.

Varhaisemmin käyttämässäni muisteluaineistossa vuonna 1923 syntynyt mies kertoo lapsuudestaan: ”Ahneuttakin paheksuttiin. Sanontatapahan oli, että ahneudella on paskanen loppu. Ja yleensä isoäidillä ja äidilläni oli sellainen uskonnollisuuteen taipuva asenne, että kepulikonsteilla ei elämässä siunausta ollut.” Nyt sananlaskua *Ahneella on paskanen loppu* on tekstiviestissä käytetty nimimerkkinä: ”Suomi ei ole enää tasavalta, vaan hinnankorottamo ja poliittinen valheenselittäjä. Yrittäkää kuvitella mihin kaikki tämä johtaa. – Ahneella on ...”

Vaikka vanhoissa suomalaisissa sananlaskuissa käytetään edelleen agraaritalouden termejä, käytetään sananlaskuja uusissa ympäristöissä ja niiden tulkinnat muuttuvat. ~~Esimerkiksi~~ *Paska on pellon kultaa* on ohje, ei alatyylinen ilmaus. Urbaani elämäntapa on tuonut muutoksia suomalaiseen sananlaskuperinteeseen. Silti vanhat sananlaskut sekä Raamatun sananlaskut ja lainaukset käyttävät pääasiassa vanhahtavaa kieltä, vaikkakin niitä nykyään usein käytetään uudessa käyttöyhteydessä ja niille annetaan uusia tulkintoja. Nykyisessä käyttöympäristössään sananlaskut eivät välttämättä ole edeltäjiensä kaltaisia, tämän päivän elävien sananlaskujen kieli on nykypäivän puhekieltä.

Huolimatta kaikista niistä muutoksista, joita viimeisten vuosikymmenien aikana suomalaisessa yhteiskunnassa ja elämäntavassa on tapahtunut sekä monista elämisen ja arjen käytänteiden muutoksissa, sananlaskut kuuluvat yhä edelleen jokapäiväiseen viestintään. Arkikäytössä sananlaskut elävät, muuttuvat ja uusiutuvat – kuten maailma niiden ympärillä.

EPILOGI

Kiinnostukseni nykyisin käytettäviin sananlaskuihin virisi, kun vuonna 2008 ilmestyneen kasvatustieteen säädösten odotusten ja kasvatustieteen sananlaskujen suhdetta käsitelleen väitöskirjani jälkeen kuulin toistuvasti kysymyksen, miksi tutkia sananlaskuja, joita ei enää kukaan käytä. Kysymys nousi esiin niin akateemisissa ympyröissä kuin arkikeskusteluissakin. Ja kun jotakin kuulee tarpeeksi, alkaa miettiä. Tulin uteliaaksi, sillä kohtasinhan joka aamu sananlaskuja tai viittauksia niihin (”Mikäs se olikaan se ahneen loppu?”) lukiessani paikallista päivälehteä, *Salon Seudun Sanomia*. Erityisesti niitä tuntui olevan tekstiviesteinä lähetetyissä mielipiteissä. Pohdin josko ongelmana eivät olekaan kadonneet sananlaskut vaan niiden sijoittautuminen uuteen ympäristöön. Tästä ihmettelystä seurasi tutkimusrupema ja vuonna 2018 nykypäivän sananlaskuja ja niiden käyttöä tekstiviesteinä lähetetyissä mielipidekirjoituksissa käsittelevä folkloristiikan väitöskirja.

Kirjoittaja on tutkija; filosofian ja kasvatustieteen tohtori, dosentti

LISÄÄ AIHEESTA VERKOSSA

GRANBOM-HERRANEN, LIISA

(2008): *Sananlaskut kasvatustieteessä – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota?* Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 329. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3111-7> [on line]

(2012): Suomalaisen sananlaskututkimuksen aikakaudet. *Elore*, vol. 19, 2/2012, 165–180.

http://www.elore.fi/arkisto/2_12/granbom-herranen.pdf [on line]

(2017): ”Joka kuuseen kurkottaa, se Puupäähän kapsahtaa” – sananlaskut suomalaisen perhe-elokuvan esittämässä arjessa. *WiderScreen: Elokuva ja kulttuuriperintö – Film and Cultural Heritage 3/2017*

<http://widerscreen.fi/numerot/2017-3/joka-kuuseen-kurkottaa-se-puupaahan-kapsahtaa-sananlaskut-suomalaisen-perhe-elokuvan-esittamassa-arjessa/> [on line]

(2018): *Proverbs in SMS messages: Archaic and modern communication*. [Sananlaskut tekstiviesteissä – vanhahtavaa ja modernia viestintää]. *Annales Universitatis Turkuensis B* 459, Turun yliopisto, 13–112. Elektroninen versio

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7322-4> [on line]